

EENE LIJST
 EN
KORTE OPHELDERING
 VAN EENIGE
FRIESCHE WOORDEN,
SPREEKWOORDEN EN SPREEKWIJZEN,
 DOOR
R. POSTHUMUS.

(Vervolg van deel III, blz. 216.)

Helten, in de spreekwijze: *jae fjuuchte as eerme helten*. Het enkelvoudige *helt* komt voor in de benaming *en manshelt*, van een vrouwspersoon gebezigd, dat meer op eenen ruwen en meesterachtigen man, dan op eene zachtaardige vrouw, gelijk. *Helt* is zeker het Nederlandsche *held*, een groot en moedig krijgsman, wat den oorsprong, maar niet wat het gebruik, vooral van ons meervoudig *helten*, aangaat. Dit blijkt klaar uit het bijvoegsel *eerme*, arme, in de aangehaalde zegswijze: zij vechten als arme helden, van hanen, jongens enz., gebruikt. *Helt* is mogelijk een met het Duitsche *Hirte*, ons *herder*; *l* en *r* worden toch, gelijk bekend is, veelvuldig met elkander verwisseld. Vroeger mag het wel meer algemeen een dienstknecht, of ahangeling, in eene meer of min slaafschete beteekenis, van eenen rijken heer geweest zijn. Uit

den toestand der maatschappij, in vroegeren tijd, bij de Germaansche volksstammen moet dus dit woord gehaald en verklaard worden, en niet, met onzen BILDERDIJK, uit den volksnaam *Kelt*. De adelijke, of vrije, meesters onder de vroegere Germanen gebruikten hunne *helten*, *hirten*, of dienstbaren, ofschoon dan, als onvrijen, alleen met stokken, knuppels, vorken, seissen, en soortgelijke slavenwapenen, uitgerust, ook in den strijd. En zulke *helten*, nog ruwer dan hunne ruwe meesters, en zonder allen eigendom, vochten dan als verwoeden; en deden dit ook wel onderling uit honger. Dit geeft ons, dunkt mij, de verklaring van dit woord en van deze spreekwijze aan de hand. In *helden*, *houden*, *hulden*, verbonden zijn, of worden, aan iemand als meester, kunnen wij den wortel, en in de ontwikkeling des maatschappelijke levens de verschillende toepassing, van dit ons woord vinden; het eerste kan blijken uit het oud-Duitsche *isan-hilta*, ijzeren boeijen.

Ter bevestiging hiervan dienen de oud-Duitsche woorden *hilti-diu*, lijfeigene maagd, *hilti-scalh*, lijfeigene knecht, *chue-hilt*; of *-hert*, koeherder, bij SCHMELLER, II deel van zijn *Bayerisches Wörterbuch*, blz. 189 en 190. Men kan hier misschien nog bijvoegen de eigennamen *HILDE-BRAND*, *HILLE*, *HILTJE*, enz. Vreemde verandering in de beteekenis eens woords, door den loop der tijden; van *held*, slaaf, ahangeling, werd *held*, een groot krijgsman! Zoo ging het ook met het woord *mar-* of *maar-schalk*, dat eerst een slaaf, die de paarden oppaste, en zoo ook besloeg, hiervan smid, en nu een marschalk, veldmarschalk, als eeretitel, beteekent.

Men gunne het mij, om de gelijkheid in de verandering der beteekenis eens woords, en de gelijksoortigheid der uitdrukking, hier nog bij te doen GYSBERTS *scheamel-ruwtters*, het Nederlandsche *schamele ruiters*. *Scheamel*,

schamel, met eene andere voorletter, Friesch *gamel*, is van gelijke beteekenis bijkans als *eerm* hierboven. *Ruiter* is *roover*, adelijke zoo wel als slaaf; *ruiten en rooven* zegt men nog wel in het Nederlandsch. Daarin is niet alleen letterrijm, maar ook de aanwijzing, dat de eerste beteekenis van *ruiten* allengs verdonkerde, en daarom de opheldering van het bijgevoegde *rooven* noodig had. De bij ons gangbare en juiste uitdrukking: *in ruter te peerde*, moet ook uit dien overgang van beteekenis, en vermenging van woorden uit onderscheidene dialecten, verklaard worden. Het Fransche *rodeur* en *ma-rodeur*, omzwerfer, strooper, kan hier ter bevestiging der aangegevene, eerste, beteekenis van het woord, *ruiter*, dienen. *Ma*, in *marodeur*, kan wel *mar*, ons *merrie*, zijn voor paard.

Helter, *helder* en *helster*, Nederlandsch *halster*, een hoofdtuig voor paarden. Die *helters* bestaan of uit meerdere, dunne, touwen, die in de breedte aan elkander gevlochten worden, of uit enkele, dikkere, zoo aan elkander vereenigd, dat de kop des paards van onderen op door de eene opening gestoken, en de andere achter zijne ooren gelegd wordt. Men gebruikt ze, door middel van een, aan de andere bevestigd, handtouw, om de paarden *op te heljen*, uit het land te halen, tot het werken. Overdragtig zegt men ook van iemand, die, uit hoofde van tand- of kiespijn, een' doek onder om de kin, boven op het hoofd vastgeknoopt, draagt, *hij*, of *sij*, *giet*, *rint*, *yn it helter*, eigenlijk, *hij*, of *zij*, gaat, of loopt, in een' band. De wortel van dit woord ligt weder in *helden*, *halden*, *houden*; iets, dus, waaraan men iets, of iemand, vast, gebonden, houdt, of dat houdt, of bindt.

Andere hoofdtuiggen van paarden bij ons zijn *in rydbine*, iets netter dan een halster, die onder de keel, of aan de zijde des kops, van het paard, vastgespelt, en vooral voor rij- en chaispaarden, om ze er mede op te halen, gebruikt

wordt. *Biting*, of *bytling*, waarop gebeten wordt? met een zwaard, of ligter, ijzeren toom, dat men gebruikt bij het ploegen en eggen der paarden; die toom is aan beide einden, door middel van ringen, aan een touw vastgemaakt, terwijl er zwaardere, of lichtere, toomen, naar mate de paarden *foel*, of *wæk*, *ynne bek*, ongevoelig, of gevoelig, in den bek, zijn, hiertoe gebezigd worden. *Jalinch*, *inkele*, of *doebbele*, jaaglijn, met een, of twee, toomen, met lange touwen aan elkander verbonden, om de paarden voor wagens, karren, en *it bij ir hanne forop forre ploege*, het paard, dat aan den linkerkant in het voorste span voor den ploeg gaat, er mede te besturen. Aan de toomen der jaaglijnen, vooral aan die, welke men bij de paarden voor de chais en andere rijtuigen bezigt, zijn *klemkjettings*, klemmende kinkentjes, tot grootere zekerheid bevestigd. Winters, op de stal, hebben de paarden lederen *binen* aan.

Heysterje, ook bij GYSBERT JACOBS te vinden, en door EPKEMA, in zijn *Woordenboek* op dien dichter, verklaard. Thans nog in gebruik, en beteekenende, met grooten ijver, haast en eenige onstuimigheid, in het reinigen en schoonmaken van het huis, bezig zijn; het wordt dus vooral van vrouwen gebruikt. Zoodanige vrouw heet daarom, met eenige afkeuring, *in heyster-gat*.

Hifkje, of *hifje*, iets op de hand wegen en het gewigt er van bepalen. Bij SHAKSPEARE vindt men, in zijn tooneelstuk *Winters tale*, act II, scene 1, *hefts*, ademophalingen, bij gulzig drinken. In ons Nederlandsch *heffen*, *verheffen*, het Friesche *heuwelje*, *uutheuwelje*, *dykpeallen*, onder anderen, ligten, uitligten, zoo als dijkpalen uit den grond, vindt men hetzelfde thema.

Hikke, *hek*, voor een' dam. Men heeft *sethikken*, die met de hand moeten verzet worden; *draihikken*, die wat beter zijn, en op eene houten pin draaijen; *wringen*, die

weder iets voornamer zijn, en ook zoo *wringen*, of draaijen; de voornaamste zijn de *hameien*, die de boerehiemingen afsluiten. *Hollanse hikken* zijn eene bijzondere soort van draaihekken, uit schroot, eene zekere soort van smalle planken, gemaakt; mogelijk heeten zij zoo, omdat zij uit *Holland* hier gekomen zijn.

In peal in in prikke

Is in wâdmans hikke,

zegt men wel eens op de klei van de, uit boomtakken en palen zamengestelde, hekken, welke men hier en daar, doch vroeger meer dan nu, in de woudstreken vindt, en die dus nog vrij ruw zijn. De *klaikers* wilden daardoor hunne meerderheid boven de *wâdtjers* aan den dag leggen. Ik zie er mede een blijk in, dat de *kleibewoners* en de *woudlieden*, ofschoon beide Friezen, niet tot de zelfde Friesche familie behooren; iets, dat nog nader door het onderscheid in beider dialect aangeduid wordt.

Hikkelje, hekelen, het vlas. Onderscheiden in het gebruik van, ofschoon uit ééne bron met, het bovenstaande *hekkelje*. Het vlashekelen geschiedt, nadat het de, hiertoe noodige, nader op te gevene, bewerkingen ondergaan heeft, met het door dunne, ronde en van boven scherpe, ijzeren pinnen, in een stuk hout vastgemaakt, al hakende te halen. Zoodanig een werktuig heet een *hikkel*, hekel. Hij, of zij, die het verrigt, noemt men *hikkeler*, of *hikkelster*, hekelaar, of hekelaarster. Hetgeen er zoo uit het vlas gehekelde wordt, noemt men *hjulde*, hede. *Hede* vindt men ook in het plat-Duitsch, in de zelfde beteekenis als ons Friesch *hjulde*, in het *Bremisch-niedersächsisches Wörterbuch*, op het woord. In *Beijeren*, zegt SCHMELLER, is *Haid* vuiligheid, afval, ons *ofgeval*.

Het, zoo gehekelde en tot spinnen geschikte, vlas wordt door den hekelaar, of hekelaarster, nu net *opmakke*, opgemaakt, en in *striken*, stroken, en daarna in *bosken*,

bossen, van 12 *striken*, en eindelijk in *bundels*, zamengebonden uit 16 *bosken*, den eigenaar thuis gezonden. Zoodanige *bundels* wegen, als het vlas *swier hikkele*, zwaar gehegeld, is, 4 oude ponden, doch zwaarder, naar mate er minder uitgehield wordt.

Vooraf, nadat *it flaakssied*, het vlaszaad gezaaid is in land, dat zeer fijn *eide*, geëgd, is, en nu opgegroeid en rijp geworden, *loekt*, trekt, men het uit den grond. In *hanfollen*, zooveel men met de hand omvatten kan, wordt het, ten getale van 12 à 14, kruiseling over elkander, door *de loekers*, uittrekkers, gelegd, en daarop door twee *roepelers*, op *in roepelbank*, ieder op een einde daarvan zittende, *roepele*, geropt, bij herhaling geropt. Dat wil zeggen, terwijl een meisje, of jongen, *de flaaksscheawen*, vlassehoven, *oondraacht*, aandraagt, bij *de roepelers* brengt, scheuren deze met *de hanfollen* bij herhaling door *de roepel*, eene rij vierkante, van boven scherpe en met de scherpe kanten naar elkander gekeerde, ijzeren pinnen, die in een stuk hout vastzitten, en rukken *de knop*, de zaadhuisjes, van *de halen*, de halmen, af. Nu wordt het vlas in het water gezet, om *te rotjen*, om de houtachtige deelen der vlasstengels week te maken, en *de knop* laat men, zoo dit kan, droogen en rijpen op *de fier*, op eene effen gemaakte en van boven afgestokene plaats op *it flaakslân*, waar men het vlas geropt heeft. Nadat nu *it flaaks* genoeg gerot, en *de knop* rijp en droog is, wordt het een en ander thuis gehaald. *De knop wurt oafterske*, het zaad wordt uitgedorscht, in de boereschuur *schienmakke*, gereinigd, om zoo met geld verwisseld te worden. *It flaaks* brengt *de gemier*, gardenier, vlasbouwer, in zijn eigen huis, zoo dit kan, om het in den winter verder te bearbeiten. *It flaaksroech*, de fijne takjes der vlashalmen, die er bij het roppen afgescheurd worden, en *it knoptjeaf*, de ledige huisjes van het zaad, worden,

zoo hunne droogte dit toelaat, wel als paardevoeder verbruikt.

De winterarbeid in het vlas bestaat in *it beuken*, kloppen van hetzelfde, *it braken*, *slyppjen*, en ook nog wel in *it ribbeljen*. *De braker braakt* het vlas op *de houten braak*, de breker breekt het houtachtig gedeelte van de vlashalmen op dat werktuig, met ze bij handvollen, al brekende, tusschen *de slachen*, het onderste gedeelte van dat werktuig, door te halen. *De slach* is het bovenste, om eene houten pin beweegbaar, gedeelte van *de braak*, met *in hansel*, een handvatsel, waarmede *de braker* dat op en neder beweegt, en zoo tusschen de, in elkander sluitende, met ijzer beslagene, onderste en bovenste deelen van *de braak* het houtaardige van het vlas verbrijzelt. Hij haalt elke handvol een- of tweemaal door *de spiker-hikkel*, spijkers, met de punt omhoog, vastgemaakt op het eene einde van *de braak*, om zoo de gebrokene houtachtige deelen uit het vlas te scheuren. Dit is nu geschikt gemaakt voor *de slypbraak*. Het houtachtig afval van het gebroken vlas heet *sjuden*, sudden. Men kan, ter opheldering van dit laatste woord, vergelijken het Beijersche *Sutt*, ook, met eene andere uitspraak, in eene verordening voor de stad *Anspach*, van 1706, *Sied*, afval van koorn, kaf, fijn gedorschen stroo, ook nog *Gesot*, haksel, Friesch *snijssel*, fijn, tot paardevoeder, gehakt, of gesneden stroo.

De slypbraak is van den zelfden vorm als *de houten braak*; doch de beide bovenste, in elkander slaande, stukken zijn, op het handvatsel na, van ijzer. Hierop wordt het, uit zijne houtachtige deelen *gebroken*, vlas *slepe*, tusschen die beide, in elkander sluitende, bovendeelen doorgesleept, gehaald, ter verdere zuivering. Ook op *de slypbraak* vindt men *in spiker-hikkel*, tot hetzelfde einde als op *de houten*. De woorden *slepe*, *stippe* en *slyppje*, bij voorbeeld, *in mes slyppje*, scherpen, kunnen tot aanwijzing

der beteekenis van *sliper*, een, die het vlas zoo *slipet*, *slyp*, in *slypbraak*, en *slyppjen*, dienen. Hetgene zoo uit het vlas geslepen, er van afgescheiden, wordt, noemt men *slyphjilde*, hede, die door het *slyppjen* er af- of uitgehaald wordt. Nu wordt het vlas, na zoo bewerkt te zijn, als men het zeer zuiver wil hebben, in *bosken*, of *bundels*, *ribbele*, dat wil zeggen, op een stuk leder, aan de knie van hem, die dit doet, vastgemaakt, met *de ræch*, of stompe kant, van een mes afgeschraapt, en zoo is het klaar voor *it hikkelfjen*, waarmede wij dit artikel begonnen. *Ribbeljen*, opdat ik er dit nog bijvoege, is verwant aan *roepeljen*, het Engelsche *to rub*, wrijven, en eene menigte andere woorden, door den overgang van *b* in *p* en *v*, en andere verwisselingen van min of meer verwantschapt letters.

Hilje, heelen, in eenen intransitiven zin. *De wone wol net hilje*, de wonde wil niet genezen; *it hillet net*, het heelt, het geneest, niet. *Heelsum flesk*, vleesch, welks wonden en zeeren spoedig genezen; *heelsume sabwe*, zalf, die spoedig geneest. *Heil*, *whole*, *heel*, enz., wijzen ons de menigvuldige overgangen aan van den eenen klinker in den anderen.

Himmelje, *behimmelje*, *ophimmelje*, *uuthimmelje*, reinigen, zuiveren, schoonmaken, van onderscheidene voorwerpen, en in verschillende wijzigingen van beteekenis. *Huushimmelje* is het jaarlijksche plegtige huisschoonmaken. *Huushimmelster*, eene vrouw, die uitgaat, *op deihier*, op daghuur, om bij anderen het huisschoonmaken te verrigten. *Behimmelje*, een been bekluiven. Ook *immen behimmelje*, iemand eene zware dragt slagen geven. *Ophimmelje*, de sompen, het vlotgras, uit de sloten halen, *hekkelje*, haken, halen. *Uuthimmelje*, een morsig vat, of ander hoi voorwerp, van binnen reinigen. Er worden nog vele andere zamenstellingen van dit woord gevonden, waarvan

ik nog de volgende hier opgeef. *Oafhimmelje*, iets van buiten schoonmaken; ook, overdragtig, iemand slagen geven. *Oonhimmelje*, *geerhimmelje*, iets, bij voorbeeld, het uitgedorschen graan, stroo, enz., bij elkander veggen, en zoo den dorschvloer reinigen. *Forhimmelje*, *him wat*, zich wat netter aankleeden, zich reinigen. *Gehimmel*, reiniging, vooral van eene overdrevene reiniging van het huis door al te zindelijke vrouwen gebezigd. *Himmel*, *ynne klean*, zindelijk in de kleeding.

De wortel van het vermenigvuldigend w. w. *himmelje* zal men te zoeken hebben in *ham*, *hem*, *heem*, *hiem*, *heim*, *home*, oorspronkelijk iets, dat bedekt, behoedt, terughoudt, afscheidt, b. v. een huis, afgesloten plaats, waar een huis op staat; van hier het w. w. *hemelen*, bedekken, verbergen, waarvan het eenvoudige *hemen* ook in eenen soortgelijken zin zal bestaan hebben. De beteekenis van bedekken, aanroeren, verbergen, gaf van zelf die aan de hand van bewaren, verzorgen, en door afscheiding van het morsige reinigen, opschikken, zoo als *KILIAAN* het, door hem Friesch en Hollandsch genoemd, woord *hemelen* in die beteekenis ook opgeeft. Uit de toegepaste beteekenis van afscheiding kan men ook het Friesche woord *hamelik*, bloot, alleen, slechts, verklaren. Het is zooveel als met afscheiding en uitsluiting van al het andere. Zoo: *it wier him ir hamelik mar om te dwaan*, het was hem alleen daarom te doen; *it wier hamelik om hawwen te dwaan*, het was bloot om hebben te doen. In het oud-Friesch is *homelia*, verbreken, vernielen; *hamelinge*, *hemolinge*, vernieling.

Hin, hoen, *hinnen*, hoenders. *Hoanne*, haan, *hoannen*, hanen. In eenige streken van *Groningerland*, zoo niet overal in dat gewest, zegt men *hoender* van eene koppel hennen met, of zonder, haan; een enkel hoen heet daar *hen*, en de haan als in het Nederlandsch.

Opmerking verdient het, dat het Deensche *han*, v. n., hij, ook een mantje van eene of andere diersoort, en *hun*, zij, zoo sterk in vorm overeenkomt met ons *hoanne*, haan, en *hin*, hen. Misschien hebben zij eenen gemeenschappelijken wortel. Onze voornaamwoorden *haar* en *hen*, of *hun*, kunnen hier ook tot opheldering dienen.

De Friesche benamingen der, mij bekende, soorten van hoenders zijn: *ból-earsen*, hoenders met afgestompte staarten; *goudlakense*, zwarte, met gele vlekken; *read- in wytwittene*, rood en wit gesprenkeld van kleur, tamelijk groot van soort; *swarte topperts*, met een' zwarten top, of kuif; *wite topperts*, met een' witten; *kroepel-hin*, of *-hintje*, eene zeer kleine soort, en daarom misschien wel *kroepel* genoemd, omdat zij zeer langzaam gaan, meer schijnen te kruipen, dan te gaan.

De jongen der hoenders heeten *piken*, verkleinend *pykje*, b. v. in *team hinnepiken*, een toom, een broed, eene, bij eene hen behoorende, menigte jonge hoenders. Zoo als eene broedsche, tot broeden geneigde, hen bij ons in *brotske hin* heet, zoo noemen wij een hoen, die *bret*, werkelijk broedt, in *bried-hin*.

De verblijfplaats der hoenders achter in *il boethuus*, de veestal, heet in *hinne-matte*, en het lat, of de paal, waarop zij aldaar des nachts zitten, *de beam*, boom. *De hoanne-balken*, of de balken, die de beide *zijdjuffers*, of ribben, der spanten verbinden, heeten misschien daarom hanebalken, omdat in vroegere tijden de hennen 's nachts daarop zaten. In den zomer sluit men de hoenders wel op in *in loop*, eene, uit latten buiten aan den muur van den koestal gemaakte, afsluiting.

Wanneer men de hoenders roept, om haar eten te geven, zegt men *kiep!* *Kiepen* zijn ook hoenders; men vergelijke het Beijersche *köpp*, *köpplein*, jong hoen van het mannelijk geslacht, haan, voornamelijk een gesnedene,

kapoen, bij SCHMELLER, op het woord. Wanneer men de hoenders wegdrijven wil, roept men *tsjoets!* Dit woord zal hier ook hen beteekenen, daar *chicken*, in de uitspraak *tshikin*, bij de Engelschen in het algemeen een jong van een vogel, en in het bijzonder van een hen, beteekent.

Wol bret, zei JAN FLAPPER! *toolwe aaien in trottjinpken*, gelukkig gebroed, zei JAN FLAPPER, twaalf eijers en dertien jonge hoenders; een Friesch gezegde, ter beschaming van snoevers en leugenaars, door grootspraak tegen grootspraak te stellen. *Dij, of dat, leit him nin wine-aaien*, die, of dat, legt hem geen wind-eijers, hij heeft er goede winsten en groote voordeelen van.

De hinne-aaien worden gewoonlijk, tegen eene kleine belooning, door *de jonge*, de laagste der dienstboden van den boer, opgezocht en in huis gebragt, dat *aifandeljen* heet.

(Het vervolg hierna.)

